

ESKİ UYGURCA ORGAN ADLARIYLA OLUŞTURULMUŞ KALIPLAŞMIŞ DİL BİRİMLERİ*

Murat ELMALI**
Botan C. EKMEK***

ÖZ

Dil kullanımında özel bir yeri olan kalıplaşmış dil birimleri, dil sisteminin en önemli parçalarıdır. Bu dil birimleri, bir dilin anlam bilimi, söz dizimi, biçim bilimi yapısı ile ilgili olduğu kadar kültürel ve sosyal yönü ile de ilişkilidir. Dilin birden çok alanını ilgilendiren kalıplaşmış dil birimlerinin modern dillerdeki kullanımının incelenmesinin yanında tarihî dillerde de ele alınması önem arz etmektedir. Burada dilbilim çalışmalarında önemli bir yere sahip olan kalıplaşmış dil birimlerinin (birleşikler, ikilemeler, deyimler, atasözleri ve kalıp sözler (ifadeler)) Eski Uygurcadaki kullanımları incelenecektir. Eski Uygurca kalıplaşmış dil birimlerinin kullanımı açısından son derece zengin bir yapıya sahiptir. Bu dönemde kullanılan bütün kalıplaşmış dil birimlerini ele almak çalışmanın sınırlarını aşacaktır. Bundan dolayı çalışma adları ile kurulan kalıplaşmış dil birimleri ile sınırlandırılmış, Eski Uygurcada organ adlarıyla oluşturulmuş birleşikler, ikilemeler, deyimler, atasözleri ve kalıp sözler incelenmiştir. Özellikle organ adlarından oluşan kalıplaşmış bu birimlerin tespit edilmesiyle Eski Uygurcanın dolayısıyla Eski Türkçenin oldukça işlek bir dil olduğunu göstermek amaçlanmıştır. Organ adlarının kalıplaşmış birimler oluşturması dikkate değerdir. Türkçenin en eski döneminde dahi kizlek oron “edep yeri, cinsel organ”, kaşanığ yolu “idrar yolu”, et kurtış “et, deri”, ağızıntın ün- “ağızından çıkmak; söylemek” vb. kalıplaşmış yapıların olması Türkçenin işlek ve derin bir anlam yapısının olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Eski Türkçe, Eski Uygurca, Organ Adları, Kalıplaşmış Dil Birimleri.

FORMULAIC EXPRESSIONS CREATED THROUGH ORGAN NAMES IN OLD UYGHUR

ABSTRACT

Formulaic expressions hold a special place in language. They are one the most important elements of language – culturally, socially, semantically, syntactically, and morphologically. Linguists therefore ought to examine them as they concern various domains of language and linguistics – both modern and historical alike. This study examines how Old Uyghur [would have] used formulaic language units (compounds, reduplications, idioms, proverbs, formulaic expressions (phrases)). Old Uyghur is extremely rich in this sense. We confined this study only to terms for [human] organs and compounds, reduplications, idioms, proverbs, and formulaic expressions (phrases) thereof. We tried to prove that Old Uyghur – and thus the Old Turkish – were good at making formulaic expressions out of organs. Even in early Turkish, the presence of such phases as kizlek oron (private parts, genitalia), kaşanığ yolu (urinary tract), et kurtış (flesh, skin), and ağızıntın ün- (pass someone’s lips, to say) demonstrate just how deep Turkic languages are when it comes to meaning.

Keywords: Old Turkish, Old Uyghur, Organ Names, Formulaic Language.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 24.04.2021; Yayına Kabul Tarihi: 01.06.2021

* Bu çalışma 2018 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında, Doç. Dr. Murat Elmalı danışmanlığında Botan Cudi Ekmen tarafından hazırlanan “Eski Uygur Türkçesi Metinlerinde Organ Adları” adlı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

** Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Dilbilimi Bölümü, İSTANBUL; ORCID: 0000-0002-2642-2127, E-posta: muratelmali1@gmail.com

*** Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İSTANBUL; ORCID: 0000-0003-2212-1471, E-posta: botanekmen@hotmail.com

Giriş

Kalıplaşmış dil birimleri bütün dillerin söz varlıklarının önemli bir bölümünü oluşturur. Sözcüklerin bir araya getirilerek oluşturulduğu bu birimler genel olarak bir dilin söz varlığındaki *atasözlerini, deyimleri, ikilemeleri, birleşikleri ve kalıp sözleri (ifadeleri)* içerisinde barındırmaktadır. Yabancı kaynaklarda kalıplaşmış dil birimleri ana başlığı altında eğretilmeler (metaforlar), deyimsele eylemler (İng. phrasal verbs) vb. farklı alt başlıklar da bulunmaktadır. Bununla birlikte kalıplaşmış dil birimleriyle ilgili çalışmaların bütününe bakıldığında alt başlıklar arasındaki sınırların çok keskin olmadığı görülmektedir. Açıkça ifade etmek gerekirse söz konusu başlıklar altında incelenen örneklerin hangi gruba dâhil edileceğini tespit etmek kolay bir iş değildir. Konuyla ilgilenen her araştırmacının kendi tanımları ve yapmış oldukları sınıflandırmalar mevcuttur.

Eski Uygur Türkçesi dönemi elimize ulaşan yazılı kaynaklar bakımından oldukça zengindir. Bu zenginlik yerleşik bir hayatın sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Yerleşik hayatı benimseyen Uygurlar sosyal bir yaşama yönelmiş ve bu bağlamda hukuk, sağlık vb. alanlarda belgeler düzenleyip metinler kaleme almışlardır. Budizm ve Manihaizm gibi dinlerin etkisiyle de metin çeşitliliği oldukça artmış, söz konusu inanışların felsefesini anlatan eserler Uygurcaya tercüme edilmiştir. Bu eserler günlük yaşamdan derin felsefi düşüncelere kadar pek çok konuyu ele alan bir içerik zenginliğine sahiptir. Bu zengin içerik oldukça işlek bir dil ile işlenmiş ve son derece önemli eserler ortaya konulmuştur. Eserlerin dili her türlü anlam yapısını ve her türlü bilimsel bilgiyi bütün netliği ile ortaya koyabilecek bir yapıya sahiptir. Dilin bu yapısının nasıl oluştuğu, hangi dil unsurlarının bu yapının oluşmasında etkili olduğu bu yapıyı oluşturan parçaların ayrı ayrı ele alınması ile daha iyi anlaşılacaktır. Eski Uygurca metinlerin bu bakış açısıyla incelenmesi ve metinlerden hareketle dilin yapısını oluşturan kalıplaşmış dil birimlerinin tespit edilmesi önemlidir. Buradan hareketle bu çalışmada kalıplaşmış dil birimleriyle ilgili tanımlara veya sınıflandırmalara kısaca yer verilmiş, Eski Uygur Türkçesi dönemine ait birçok metin titizlikle taranmış ve organ adlarıyla oluşturulmuş kalıplaşmış dil birimleri tespit edilerek dil bilgisi ve dil bilimi açısından incelenmiştir.

Kalıplaşmış Dil Birimleri

Bir dilin söz varlığındaki söz, söz öbekleri veya söz öbeklerinin bir araya gelerek oluşturdukları cümlelerden her biri birer dil birimi olarak değerlendirilebilir. Kısacası, bir dil sistem olarak ele alındığında o sistemi meydana getiren her bir parçayı dil birimi olarak kabul etmek gerekir. Kalıplaşmış dil birimleri de dillerin söz varlıkları içerisinde yer alan gruplardan biridir. Bu grubun içerisinde atasözleri, deyimler, birleşikler, ikilemeler ve kalıp sözler bulunmaktadır. Söz konusu alanın önemli araştırmacılarından A. Wray, kalıplaşmış dizileri şöyle tanımlar: “Devamlı ya da kesintili, kalıplaşmış veya öyle görünen sözcüklerden ya da farklı unsurlardan oluşan, üretim veya dil grameri analizine uğramak yerine hafızada bütün olarak depolanan ve kullanım esnasında yine bütün olarak çağırılan bir dizidir” (Pawley vd. 1983'ten aktaran; Wray, 2002, s. 9). Bu tanımın bütün kalıplaşmış dil birimlerini içerisine alan oldukça kapsayıcı bir tanım olduğu söylenebilir. Bununla beraber kalıplaşmış dil birimlerinin kusursuz bir tanımının yapılabilmesi ancak bu birimlerin tek tek ayrıntılı olarak incelenmesiyle gerçekleşebilir.

Kalıplaşmış dil birimlerinin sınıflandırılma meselesi de oldukça karmaşıktır. Çeşitli araştırmacılar farklı sınıflandırmaları tercih etmişlerdir. H. Gökdayı söz konusu birimleri şöyle sınıflandırır: 1. Atasözleri, 2. Deyimler, 3. İkilemeler, 4. Birleşikler ve 5. Kalıp Sözler (Gökdayı, 2020). G. Çolak, *Türkçede Fossil Kelimeler* adlı çalışmasında “kalıplaşmış söz birlikleri” şeklinde adlandırdığı büyük grubu şu şekilde sınıflandırmıştır: 1. Atasözleri ve Tekerlemeler, 2. İlişki Sözleri, 3. İkilemeler, 4. Deyimler, 5. Birleşik Sözler (Çolak, 2017). C.

Sarı'nın *Türkiye Türkçesi Ağızlarında Kalıplaşmış Dil Birimleri* adlı doktora tezindeki sınıflandırması ise şu şekildedir: 1. Atasözleri, 2. Deyimler, 3. Dua/Alkış ve Beddua/Kargış/İlenç, 4. İlişki Sözcükleri, 5. İkilemeler (Sarı, 2019). Yabancı araştırmacıların ortaya koydukları bazı sınıflandırmalara da değinmek gerekirse aşağıdakilerden bahsedilebilir. Wray, bu alanda oldukça fazla sayıda sınıflandırmanın yapıldığını söyler ve genel olarak yapılan bu sınıflandırmaların kalıplaşmış dil birimlerinin dört özelliğinden¹ birini veya daha fazlasını ön plana çıkardığını belirtir (Wray, 2002, s. 47). Bu bağlamda İng. *formulaic language* "kalıplaşmış dil birimleri" ana başlığı altında genel olarak şu gruplar incelenmiştir: *proverbs* "atasözleri", *idioms* "deyimler", *compounds* "birleşikler", *metaphors* "metaforlar", *formulaic expressions* "kalıp ifadeler", *binomials*² "ikili adlandırma" (Tannen vd. 1977; Wray, 2002; Conklin vd. 2012; Wood, 2015). Bu bağlamda, bir dilin söz varlığını oluşturan en önemli sözcükler temel sözcüklerdir, çünkü bu sözcükler dil tarihi incelemelerinde, dil akrabalığı meselelerinde veya dil bilgisi gibi birçok alanda yararlanılan ilk sözcüklerdir. Dillerin temel söz varlığı arasında sayılan organ adları da temel sözcükler olarak büyük bir öneme sahiptir. Bunun en önemli sebebi, konuşma yetisine sahip olan ve bunun sonucunda bir lisan oluşturan insanın ilk olarak kendi vücudunu tanımaya çalışması ve bunun sonucunda kendisinde veya karşısında görmüş olduğu vücut kısımlarını adlandırması olabilir. Türkçenin en eski metinlerinden beri karşımıza çıkan organ adlarının kullanım alanı oldukça geniştir. Organ adlarıyla ikilemeler, birleşikler, deyimler, atasözleri ve hatta kalıp ifadeler türetilmiş, bu adlar birleşik yapılarda sıklıkla karşılaştığımız dil birimleri hâline gelmiştir. Organ adlarının birleşik yapılarda bu denli kullanımı Eski Türkçenin oldukça işlek bir dil olduğunu kanıtlar niteliktedir. Birleşik yapılarda iki sözcük yeni bir anlam oluşturacak şekilde bir araya getirilir ve bunun sonucunda yeni bir kavram karşılır. Birleşik yapıların bu özelliğinden dolayı anlam bütünlüğünü tam olarak ortaya koyabilmek için çalışmada organ adlarıyla oluşturulmuş birleşiklerde söz konusu birleşik yapıları oluşturan sözcüklerin etimolojilerine de yer verilmiştir. Ancak ikilemeler kısmında gösterilen örneklerde kalıplaşmayı sağlayan sözcükler müstakil olduğundan etimolojik bilgi verilmemiştir. Aynı şekilde deyimler, atasözleri ve kalıp sözler de cümle düzeyinde olduğu için cümle içerisinde geçen organ adlarının etimolojik bilgisinin verilmesine gerek görülmemiştir.

Eski Uygurca Organ Adlarıyla Oluşturulmuş Birleşikler

Kalıplaşmış dil birimlerinin alt grupları arasında yer alan, esasen söz yapım yollarından biri olan birleşikler, "yeni bir kavramı veya yeni bir nesneyi karşılamak üzere iki ya da daha çok kelimenin belirli şekil bilgisi kurallarına uyularak yeni bir anlam birliği oluşturacak biçimde bir araya getirilmesidir" (Korkmaz, 2014, s. 190). Söz konusu öbekler kalıplaşarak sözlükselleşir ve dilin söz varlığının temel bir birimi hâline gelir. Eski Uygur Türkçesinde organ adlarıyla oluşturulan birleşik yapılardan bazıları şu şekilde sıralanabilir:

Burun üti/yüti "burun deliği" (*isim, anatomi*): Burnun iki boşluğundan her biri.

Eski Türkçede delik, açıklık, çukur anlamlarına gelen *ü:t/(ü:d)* sözcüğü burun sözcüğüyle öbek oluşturarak burun deliği anlamını kazanmıştır. Yalnızca Koybal diyalektinde *öt* şeklinde yaşayan sözcük Şor, Teleut ve Altay dillerinde ise *üt* şeklinde geçmektedir (Clouston, 1972, s. 36). Sözcük, Altayca sözlükte *üyt* "dar delik" biçimiyle kullanılmaktadır (Naskali vd. 1999, s. 199). İncelenen Eski Uygur Türkçesi metinlerinde *burun üti* birleşik yapısıyla tespit edilmiştir:

¹ Yapı/biçim, işlev, anlam ve köken.

² Genellikle bir bağlaç veya edatla birbirine bağlanmış bir çift sözcük, sözcüklerin yeri genellikle değişmez. Örneğin, İng. *hustle and bustle* "itiş kakış"

kimniñ burunta kan ünser tidu umasar sogun sirkete urzun eki burun ütinte tızkun edgü bolgay (Arat, 1932, s. 414₁₀₋₁₂) “Kimin burnundan kan çıkarsa (kanama olursa) ve engelleyemezse (kanı durduramazsa) soğan(ı) sirkeye bassın (koysun) iki burun deliğine tıksın (soksun) iyi olacak (olur).”

birök tın tıklıp sıkış bolsar burun yütinçe akurukya idgu ol (Yakup, 2016, s. 185_{H36-37}) “Şayet nefes tutulup sıkışırsa (baskı hissedilirse) burun deliğinden yavaş bir şekilde gönderilmelidir.”

oñdın sınar alku ançulayı kelmişlerniñ soltın burun yütinçe kirip tört tilgenteki sakınçsız <bilge> (bilge) biligligig alıp kentü öziniñ sol burun yütinçe kirip <soltın> tüz töpüde tegmek üze bışrunmak kezigniñ ındın kızıgka tegmek erür (Zieme vd. 1978, 146₈₃₇₋₈₄₂) “On yön bütün tathāgataların sol burun deliğine girip dört tekerlekteki düşüncesiz bilgileri alıp (Tokyürek, 2019, s. 341); kendisinin sol burun deliğinden içeri girerek tepeye ulaşarak olgunlaşma (öğrenme) dizisinin diğer tarafına ulaşır.”

Etöz “vücut, beden” (*isim*): İnsan veya hayvan gövdesi, beden.

Tek başlarına “et ve ruh” anlamlarına gelen bu sözcüklerin Budizm ve Manihaizm’e ait yazılarda “ceset veya töz” karşıtı olarak “canlı bir vücut” anlamında teknik bir terim olarak kullanıldığını belirten Clauson, bu sözcüğü birleşik olarak değerlendirmiş ve eski metinlerde oldukça yaygın olduğuna da dikkat çekmiştir (1972, s. 74). Şen, sözcüğü *etöz* “beden” < *et* “ten” + *öz* “can” şeklinde birleşik sözcük olarak değerlendirir (2016, s. 97). Ölmez, çalışmasında *etöz* sözcüğünü ad tabanı olarak değerlendirir ve sözcüğün *et* ve *öz*’den oluşan birleşik bir ad olduğunu belirtir (2017a, s. 337). İncelenen Eski Uygur Türkçesi metinlerinde *etöz* birleşigi şu şekilde tespit edilmiştir:

antada basa bo etöz küzetgülek d(a)r(a)ni üze etözün bir otuz kata arvazun (Çetin, 2020a, s. 175₄₇₁) “Ondan sonra bu beden gözeten, koruyan dharani ile vücudunu yirmi bir kez büyülesin (vücuduna büyü yapsın).”

anta basa ol kişi suvka kirip etözün arıg yunup y(a)ñı ton kédip etöziñe edgü yıd yıparlar türtüp (Çetin, 2020b, s. 261₄₇₈) “Ondan sonra o kişi suya girip vücudunu temizleyerek yıkanıp yeni giysi(ler) giyerek vücuduna güzel kokular sürüp”

bütün etözintin ter akıp ünere (Elmalı, 2016, s. 62₁₀₉) “Bütün vücudundan ter boşanır.”

Kaşanıg yolu “idrar yolu, üretra” (*isim, anatomi*): İdrar torbaları ve siyeğin³ ortak adı.

Eski Türkçede “idrar, sidik” anlamına gelen *kaşanıg* sözcüğü ile “içinden (herhangi bir) sıvının geçtiği yer” anlamında kullanılan *yol* sözcüğünün oluşturduğu bu birleşik

³ Sidik torbasından başlayarak dışarıya kadar uzanan sidik yolunun son bölümü, üretra (TDK, çevrim içi sözlük).

anatomik terim, idrar yolu olarak anlamlandırılmıştır. Clauson, *kaşan*-⁴ “özellikle at vb. hayvanların idrar yapması, işemesi” eylemini *kaşa- “rahatlama; basıncı hafifletmek, boşaltmak” eyleminin dönüşlü şekli olarak değerlendirir ve *kaşanıg* sözcüğünün de *kaşan*-eyleminden türediğini belirtir (1972, s. 673-674). Erdal, sözcüğü *kaşan-ıg* “idrar” olarak tahlil ederken bu sözcüğün eylemden ad yapan *-(X)g* ekiyle türemiş olduğunu belirtmektedir (1991, s. 191). Erdal, aynı zamanda *kaşan*- eyleminin kökünün bilinmediğine ve bedensel işlevleri ifade eden eylemlerin dönüşlü olma eğiliminde olduğuna dikkat çekmektedir (1991, s. 603). İncelenen Eski Uygur Türkçesi metinlerinde *kaşanıg yolu* birleşigi şu şekilde tespit edilmiştir:

kayu tişiniñ kagukı tutunsar tülüg erüknüñ kasıkın alıp kaşanıg yoluña urgu ol, bat kaşanur (Arat, 1930, s. 454³⁷⁻³⁹) “(Eğer) bir kadının mesanesi tutulursa (idrarını yapamıyorsa) şeftalinin kabuğunu alıp idrar yoluna sürmelidir. (Böylece) çabucak işer.”

Kizlek/kizleg oron “edep yeri” (*isim, anatomi*): İnsanlarda üreme organının bulunduğu yer, ut yeri.

Saklamak, gizlemek anlamına gelen *kizle*- eyleminden türeyen *kizlek/kizleg* “gizli, saklı” sözcüğü yalnızca Uygur harfli Uygurca metinlerde görüldüğünden dolayı sözcük sonundaki art damak ünsüzünün niteliği (-k/-g) belirsizdir. Erdal, *kizlek oron* birleşigini *pudenda*⁵ sözcüğü gibi bir “örtmece”⁶ olarak değerlendirir (1991, s. 174).

Eski Türkçede *oron* sözcüğü ise esasen “yer, mekân”, spesifik olarak da “yüksek mevki, taht” anlamlarında kullanılmaktadır (Clauson, 1972, s. 233). İki sözcükten meydana gelen bu birleşik yapı kelimesine “gizli, saklı yer” olarak tercüme edilebilir ancak incelenen Eski Uygurca metinlerde edep yerini veya üreme organını karşılayacak şekilde kullanıldığı tespit edilmiştir. *kizlek oron* birleşigi metinlerde şu şekilde yer almaktadır:

anta basa tayandaçı burhanlar erser tüz töpütün kizlek orunkategi tutçı içtin sınıar köyer avaduti atl(ı)g tamır sakınıp ol tamırtın kizlek orun tuşinta 32 budık tamır yadılı turur (Kara vd. 1976, s. 71³⁻⁷) “Ondan sonra destekleyici Budalar ise baş üstünden edep yerine kadar daima iç tarafta tutuşan avadhütî adlı damar(ı) düşünür. O damardan edep yeri tarafına kadar 32 dal damar yayılmaktadır.”

*kizlek orunta*⁷ *kişa üjik işniñ arığı amogasidi burhan yaşıl önlüg [on]g eliginde kılıç solında kılıç [saplı]g çan tutar* (Yakup, 2016, s. 147^{D11-14}) “Edep yerinde kşa hecesi (bulunur), eylemin saflığı olan Amoghasiddhi (adlı) Buda yeşil renkli(dir), sağ elinde kılıç solunda (elinde) kılıç saplı (bir) çan tutar.”

⁴ Söz konusu eylem ilk olarak Eski Uygurcada görülür. Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde de kullanım alanının genişlemesiyle bu eylemle farklı kalıplaşmış birimlerin türetildiği görülmektedir: *kan kaşanmak* deyimi için bk. Şimşek, 2013, s. 2540.

⁵ **Pudenda (anatomi)**: vulva, dış genital organlar (özellikle kadın). Sözcük Latince *pudeō* “utanmak, utanmış hissetmek” ile bağlantılıdır.

⁶ Söylenmesi kaba, çirkin veya sakıncalı görülen nesnelere, kavramlara, başka kelimelerle daha uygun ve edepli bir biçimde anlatılması, edebikelam (TDK, çevrim içi sözlük).

⁷ A. Yakup, Eski Uygur metinlerinde (BT 7) bu birleşigin kasık bölgesi (edep yeri) için üstü kapalı bir ifade olarak kullanıldığını belirtir (2016, s. 148).

Kulgak tilgeni “kulak kepçesi” (*isim, anatomi*): Kulağın sesi toplayarak orta kulağa göndermeye yarayan, yarım daire biçimindeki bölümü.

Bu birleşikteki *tilgen* sözcüğü çark, disk, tekerlek (Clauson, 1972, s. 499) anlamlarından dolayı yuvarlaklığı (kulağın yuvarlak kısmını) çağrıştırmaktadır (bk. *tiz tilgeni*). Ayrıca DTS’de *kulgak* maddesi altında *kulgak tilgeni* birleşiminin anlamı *kulak kepçesi* olarak verilmiştir (DTS, 1969, s. 465). İncelenen Eski Uygur Türkçesi metinlerinde *kulgak tilgeni* birleşigi şu şekilde tespit edilmiştir:

sol köziniñ yürüñ karakı öni kırtışı teğsilser tili ağızı yme kararıp burunı övişip kötitser kulgakı tilgeni étigi öni bolsar öñrekide altın érini boş bolup kodı salınsar yme ölür (Kaya, 1994, s. 315^{IX.26a./12-18})
“(Hastanın) sol gözünün akının (sol gözünün beyaz kısmının) rengi değişirse, dili ve ağızı da morarırsa, burnu bozulup dikleşse, kulak kepçesinin dokusu öncekinden farklı olsa, alt dudağı düşüp aşağıya doğru sallansa, (o zaman, hasta) yine ölmüş (demektir).

Tiz tilgeni “diz kapağı” (*isim, anatomi*): Dizin diz kapağı kemiği ile kaplı bölümü.

DTS’de *tiz* maddesi altında ele alınan *tiz tilgeni* birleşiminin anlamı diz kapağı olarak verilmiştir (DTS, 1969, s. 564). Eski Türkçede çark, disk, tekerlek anlamlarına gelen *tilgen* (Clauson, 1972, s. 499), *tiz* “diz” sözcüğü ile beraber kullanılarak *tiz tilgeni* “diz kapağı” birleşimini oluşturmuştur. *Tilgen* sözcüğünün anlamlarına bakıldığında şekil yönünden yuvarlaklığı çağrıştırdığı açık bir biçimde görülmektedir. Dolayısıyla “diz yuvarlağı veya diz diski, çarkı” olarak birebir çevirisi yapılabilecek bu birleşimin dizin diz kapağı kemiği ile kaplı bölümünü ifade etmek için kullanıldığı rahatlıkla söylenebilir. İncelenen Eski Uygur Türkçesi metinlerinde *tiz tilgeni* birleşigi şu şekilde tespit edilmiştir:

tiz tilgenin bürtdéçi uzun körkle éliglig éki iduk kollarıñız ol ançulayu tokılığ salınurlar şala söğüt butıkı teg (Kaya, 1994, s. 209^{V.3a./2-6}) “Diz kapağıyla temas eden uzun güzel (süslü) elli iki kutsal kolunuz vardır öylece erdemli (bir şekilde) şala söğüt (ağacının) dalı gibi salınıyorlar.”

enitmedük etözin tiz tilgenin börter (Shimin vd. 1988, s. 154²⁰¹⁵⁻²⁰¹⁶) “Bükülmemiş bedeniyle (elleriyle) diz kapaklarına dokunur.”

Yinçge bagarsuk “ince bağırsak” (*isim, anatomi*): Sindirim borusunun mideden kalın bağırsağa kadar olan yiyeceklerin sindirilmesi görevini yapan bölümü.

Tietze, sözcüğü *bağarsuk/bağarsık* şeklinde ele alarak Eski Türkçe *bağarsuk* şeklinde olduğunu belirtmiş ve bugün bilinen anlamıyla “ince ve kalın bağırsak” olarak tanımlamıştır. Sözcüğü “bağır + -suk” şeklinde tahlil etmiştir (2002, s. 260). Sözcüğün tahlili Gabain’e göre *bagarsuk* “bağırsak” < bagar+suk (bağır “karaciğer”) şeklindedir (1988, s. 45). Bu birleşik *yinçge* “ince” ve *bagarsuk* “bağırsak” sözcüklerinin kalıplaşmasıyla oluşturulmuştur. BT 47’de görülen bu kalıplaşmış birim Zieme tarafından Alm. *feine innere Organe* (ince iç organlar) olarak anlamlandırılmıştır (2020, s. 128). Türkçe *ince iç organlar* olarak tercüme edilebilecek bu anlamlandırma yerine *ince bağırsak* demek daha yerinde bir anlamlandırma gibi görünmektedir. Söz konusu birleşimin yer aldığı cümle şu şekildedir:

bo etöz içinte saç tü et yin siñir tamar kuvr[agı] yüz yagrı meyi yogun bagarsuk yinçge bagarsuk böğür yürek talak övke bagar yin yar kovuk suvuk aragsızlar (Zieme, 2020, s. 128) “Bu vücut içinde saç, tüy, et, deri, sinir, damar ağı, yüz, sırt, beyin, kalın bağırsak, ince bağırsak, böğür, yürek (kalp), dalak, akciğer, karaciğer, irin, tükürük, katı (ve) sıvı pislikler (dışkılar).”

Vücuttaki organların teker teker sayıldığı bu cümlede zaten tüm iç organlar zikredilmiştir. Dolayısıyla kalp, dalak, ciğer vb. iç organ adlarının yanında *yinçge bagarsuk* birleşimini “ince bağırsak” şeklinde değerlendirmek gerekir.

Yogun bagarsuk “kalın bağırsak” (*isim, anatomi*): Sindirim borusunun ince bağırsaktan anüse kadar ortalama 1,5 metre uzunluğundaki bölümü.

Bagarsuk sözcüğü ile ilgili açıklama için bk. *yinçge bagarsuk* maddesi. Bu birleşik de *yogun* “kalın” ve *bagarsuk* “bağırsak” sözcüklerinin kalıplaşmasıyla oluşturulmuştur. BT 47’de görülen bu kalıplaşmış birim Zieme tarafından Alm. *große innere Organe* (büyük iç organlar) olarak anlandırılmıştır (2020, s. 128). Türkçe *büyük iç organlar* olarak tercüme edilebilecek bu anlandırma yerine *kalın bağırsak* demek daha yerinde bir anlandırma gibi görünmektedir. *yinçge bagarsuk* maddesinde yer alan cümle üzerine yapılan değerlendirmeden hareketle bu birleşimin de *yogun bagarsuk* “kalın bağırsak” şeklinde anlandırılması gerekir.

Yürüş karakı “göz akı” (*isim, anatomi*): Göz yuvarının dışını saran, katılgan dokudan oluşmuş, dayanıklı beyaz çeper, sert tabaka.

Beyaz, ak anlamına gelen *ürüş/yürüş* (Clauson, 1972, s. 233) sözcüğü ile göz bebeği anlamına gelen *karak* (Clauson, 1972, s. 652) sözcüğünün bir araya gelmesiyle oluşan bu birleşik, göz akı isminin Eski Uygurca metinlerde bu şekilde geçtiğini düşündürmektedir.

karak sözcüğünün kökeniyle ilgili pek bir bilgiye rastlanmasa da Clauson, sözcüğün muhtemelen *kara* ‘küçük siyah şey’ sözcüğünden türemiş olabileceğini ifade eder. Ayrıca sözcüğün *garak* şeklinde Türkmence ve Kırgızcada kullanıldığını belirtir (1972, s. 652). *ürüş* sözcüğü için beyaz, ak tanımını yapan Clauson, sözcüğün kökeniyle ilgili bilgi vermemektedir. Sözcüğün Yakutçada *ürüş* ‘beyaz’ şeklinde yaşadığına dikkat çeken Clauson, bununla beraber muhtemelen *ürüş barış* ‘şafak vakti, aydınlanma’ şeklinde Kırgızcada kullanıldığını ifade etmektedir (1972, s. 233). İncelenen Eski Uygur Türkçesi metinlerinde *yürüş karakı* birleşimi şu şekilde tespit edilmiştir:

ayıg kılınçlag kişiniñ ölümü yakın keltükde eñ aşnu etözindeki ind(i)riları kaçığıları başıntın ölüp barır kün teñri yarukı köziñe kapkara közünür karakı aktarılır yürüş karakı örü [yokla]yur (Elmalı, 2016, s. 80₆₀₈₋₆₁₃) “Günah işlemiş kişinin ölümü yaklaşıncı ilk önce vücudundaki duyu organları başından (baş tarafından) ölmeye başlar. Gökyüzünün ışığı (kişinin kendi) gözüne kapkara görünür. (Kişinin) göz bebeği döner ve göz akı (gözün beyaz kısmı) yukarı doğru bakar”

ölüm belgüsü erür tęp sol köziniñ yürüş karakı öñi kırtışı tegşilser (Kaya, 1994, s. 315_{IX.26a./12-13}) “Ölüm belirtisidir diye (düşünmek gerekir) sol gözünün göz akının (sol gözünün beyaz kısmının) rengi değişirse.”

Eski Uygurca Organ Adlarıyla Oluşturulmuş İkilemeler

İkilemeler en yalın tanımıyla “aynı, yakın ya da zıt anlamda iki veya daha çok kelimenin bir tek kelime gibi anlam göstermek üzere yan yana gelmesidir” (Korkmaz, 1992, s. 82). Türk dilinin istisnasız her döneminde sıklıkla kullanılmış dil birimlerinden olan ikilemelerin Eski Uygurca döneminde en sık karşılaşılan kalıplaşmış birimler olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Eski Uygur Türkçesindeki ikilemeler üzerine yapılan çalışmalarda organ isimleri ile oluşturulmuş pek çok ikilemeye rastlamak mümkündür. Ölmez (2017b) ve Şen (2002)’in yapmış olduğu çalışmalardaki organ isimleri ile kurulmuş olan ikilemeleri şu şekilde sıralayabiliriz:

baş köz “baş ve göz”, *başsız közsüz* “başsız ve gözsüz”, *bod sın (belgü)* “vücut, beden, görünüş // 形相 xingxiang”, *boguz tamak* “boğaz”, *etöz yin* “vücut, beden ve ten”, *élig adak* “el ve ayak”, *kol elig* “kol ve el”, *köz karak* “göz ve göz bebeği”, *köz kulkak* “göz ve kulak”, *öñ kırtış* “beniz ve cilt, yüz, suret”, *öñlög kırtışlıg* “benizli ve ciltli”, *öñsüz kırtışsız* “benizsiz ve ciltsiz, çirkin”, *saç baş* “saç baş // 髮 fa”, *saç tü* “saç, kıl, tüy”, *sın süñök* “beden ve kemik, iskelet, kemik”, *siñir tamır* “sinir ve damar, damar”, *süñük yilik* “kemik ve ilik”, *tamır siñir* “arter, damar”, *til agız* “dil ve ağız”, *togun bogun* “eklem”, *yilik süñök* “ilik ve kemik”, *yin kan* “et ve kan”, *yiñ yar* “salya, tükürük” (Ölmez, 2017b).

aya avut “avuç”, *azıglıg tıñraglıg* “dişli tırnaklı”, *baş köz* “baş, göz”, *başsız boyunsuz* “başsız boyunsuz”, *belgü yüüz* “görüntü, yüz”, *eñek tamgak* “damak, çene”, *et yin* “et, deri”, *iç içegü* “iç -organ-”, *ilig adak* “el ayak”, *ilıglıg adaklıg* “elli, ayaklı”, *inek kap* “husye”, *irin burun* “dudak burun”, *kan yiriñ* “kan irin”, *kanlıg yinliñ* “kanlı, derili”, *kanlıg yiriñliñ* “kanlı, irinli”, *kaş kapak* “kaş, göz kapağı”, *kaş kirpik* “kaş kirpik”, *kaş köz* “kaş, göz”, *kol but* “kol, ayak”, *kol ilig* “kol, el”, *kol koltuk* “kol, koltuk”, *kool but* “kol, bacak”, *kögüz böğsek* “göğüs, karın”, *kögüz yiz* “omurga, bel kemiği”, *köñül karın* “gönül, kalp”, *köñül kögüz* “gönül, kalp”, *köñül yürek* “kalp, gönül”, *kövdün etöz* “beden, vücut”, *köz kapak* “göz, göz bebeği”, *köz karak* “göz”, *köz kulkak* “göz kulak”, *kürünj kaynak* “pençe”, *marım etöz* “uzuv, beden”, *öz baş* “can baş”, *saç baş* “saç baş”, *saç sakal* “saç sakal”, *saç tüü* “saç, tüy”, *sın süñük* “iskelet, kemik”, *siñir tamır* “sinir, damar”, *sül kan* “cerahat, kan”, *til agız* “dil, ağız”, *til tamgak* “dil, ağız”, *tiş azıg* “diş”, *togun bogun* “eklem”, *yapıg emig* “uzuv, göğüs”, *yilik süñük* “ilik, kemik”, *yiñ yar* “salya, sümük”, *yirin kan* “irin, kan”, *yürek bağır* “yürek, kalp” (Şen, 2002).

Şen ve Ölmez'in çalışmalarında organ adlarıyla kurulan ikilemeler üzerine gerekli açıklamalar yapıldığı için bu çalışmada bu ikilemelere tekrar yer verilmemiştir. Aşağıda yer alan ikilemeler Ölmez (2017b) ve Şen (2002)'in çalışmalarında yer almayan örneklerdir:

baş töpü “baş”

étıglıg yaratıglıg açılmıñ [lénhua] t[e]g yumşak éligin başların töpü[lerin y(a)rılı]kançuçı köñülin sürti sıkadı (Elmalı, 2016, s. 159²⁷⁷³⁻²⁷⁷⁵) “Süslü açılmıñ [nilüfer çiçeği] gibi yumuşak elleriyle başlarını şefkatle okşadı.”

egin arka “sırt”

egnimte [arkamta yükün yüde yorıp (Shimin vd. 1988, s. 294²⁶⁻²⁷)
“Sırtımda omzumda yük taşıyarak yürüyüp”

et kırtış⁸ “et, deri”

br(a)hmadeve atlıg [bodisatav] erken bir şlok nom üçün [etin] kırtışın soyturgalı bra[manlarka] buşı bérdi (Kasai, 2008, s. 84¹²³⁻¹²⁶) “Brahmadeva adlı bodisatva iken bir mısra öğreti için (öğreti uğruna) etini, derisini yüzdürerek Brahmanlara bağış (olarak) verdi.”

etöz isig öz⁹ “beden, vücut”

ol tuyunmakları küçinte ötrü tınl(ı)glar tapınça tınl(ı)glar sevinginçe tınl(ı)glar küsüşinçe edin tavarın etözin isig özin tıdarlar ıdalayurlar (Tokyürek, 2018, s. 332¹³¹⁻¹³⁴) “O anlamları sayesinde canlılara arzularına göre, canlılara gönüllerince mallarını ve bedenlerini sunarlar.”

indiri¹⁰ kaçığ “duyu organı”

ayıg kılınçlag kişiniñ ölüm{M}i yakın keltükde eñ aşnu etözindeki ind(i)rileri kaçıgları başıntın ölüp barır (Elmalı, 2016, s. 80⁶⁰⁸⁻⁶¹⁰) “Günah işlemiş kişinin ölümü yaklaşınca ilk önce vücudundaki duyu organları başından (baş tarafından itibaren) ölmeye başlar.”

işin¹¹ saç “saç, saç örgüsü”

yekler oot [öñlög işin saçların] kedin artlarında [tüşürüp köz]lerintin yaşın [ ] üntürdiler (Wilkens, 2016, s. 698⁹⁰⁴²⁻⁹⁰⁴⁵) “Şeytanlar alev renkli saçlarını boyunlarının arkasına (enselerine) düşürüp gözlerinden şimşek(ler) çaktılar.”

kapk(a)ra ulug bedük tag teg etözin oynayu oot öñlög işin saçların eñinlerinte tüşürüp agulug yılanın etözlerin étinip yaratınıp kay beltir sayu yoryurlar erti (Elmalı, 2016, s. 183³⁴⁹³⁻³⁴⁹⁷) “Kapkara büyük (bir) dağ gibi (olan) bedenleriyle oynayarak ateş renkli saç örgülerini omuzlarına düşürüp zehirli yılanlarla vücutlarını donatıp meydanlarda hep birlikte dolaşıyorlardı.”

kövren kövdöh “gövde, beden”

kör munuñ uçasınıñ ogurgaların kal itlar buzup butarlap kurug kövren kövdöh bolup turur (Wilkens, 2016, s. 220³⁵⁶⁻³⁵⁹) “Bak, bunun sırtının omurlarını (omurgalarını) vahşi köpekler yırtıp parçalıyorlar (ve orada sadece) kuru, boş bir beden olarak kalıyor.”

⁸ Şen’in çalışmasında (2002) “görünüş” anlamıyla yer alan bu ikileme, başka bir Uygurca metinde organ adlarıyla oluşturulmuş bir ikileme olarak tespit edilmiş ve bu çalışmaya dâhil edilmiştir.

⁹ Ölmez’in çalışmasında (2017b) *isig öz etöz* maddesi yer almaktadır. Bilindiği üzere sözcük ve dizim düzeyinde değişiklik yapılabilen kalıplaşmış dil birimlerinde bazen unsurların yer değiştirdiği görülmektedir. Bu nedenle ikilemenin bu şekli çalışmaya dâhil edilmiştir.

¹⁰ İndiri sözcüğü için bk. Elmalı, 2016, s. 296.

¹¹ Wilkens tarafından *işin* şeklinde okunmuştur (Wilkens, 2016, s. 698). *işin* krş. DTS, 1969: s. 215.

töş böğsek “döş, göğüs”

[am]araları töşin böğsekin ömgekediler (Wilkins, 2016, s. 242⁷⁴³)
“Bazıları, göğüsleriyle (yerde) süründüler.”

tü saç¹² “tüy, saç”

k[a]y[u] yı<n>kaktın yaş otluk ı [ıgaçlar köz]ünür ol madarn(ı)ñ tü]leri saçları ol] (Wilkins, 2016, s. 262¹⁰⁹⁹⁻¹¹⁰¹) “Orada taze çayırların ve çalıların görüldüğü yerde (bunlar) o deniz canavarının (başındaki) tüyleridir.”

yürek köñül “yürek, kalp”

yürekim köñülüm (Wilkins, 2016, s. 890¹²⁴²³) “(Benim) yüreğim”

Eski Uygurca Organ Adlarıyla Oluşturulmuş Deyimler

“İfade gücünü arttırmak için bir araya getirilen ve genellikle gerçek anlamları dışında bir anlam kazanarak kalıplaşan kelime öbeği, tabir, ıstılah.” (Ayverdi, 2010, s. 279) şeklinde tanımlanan deyimler, Türk dilinin en eski dönemlerinden beri söz varlığında önemli bir yer tutan dil birimlerinden olmuştur. Serkan Şen’in “Eski Türkçenin Deyim Varlığı” adlı çalışmasında söz konusu döneme ait deyimler detaylıca incelenmiştir. Bu çalışmada yalnızca içinde organ adı geçen bazı deyimler ele alınmıştır. Ele alınan deyimlerin çoğu Şen’in çalışmasında yer alsa da verilen örnekler farklıdır. Tek örneği bulunan deyimler ise Şen’den alıntı yapılarak dipnotta belirtilmiştir.

adak asra bol- “ayak altı olmak; değersizleşmek”

alku yağı yavlaqlar barça adak asra bolmışları közünür (Tokyürek, 2018, s. 508²⁷⁵²⁻²⁷⁵³) “Bütün kötüler(in) hep ayak altı oldukları görünür.”

adak asra kıl- “ayak altına almak; mağlup etmek”

t(e)lim üküş yağı y(a)vlaklarıg adak asra kıltılar (Shimin vd. 2005, s. 106³⁵²⁻³⁵³) “Çok sayıda düşmanı mağlup ettiler.”

agızta ün- “ağzından çıkmak; söylemek”

neçük antag çulvu sav agzınızta üner (Hamilton, 2020, s. 76¹⁴⁻¹⁵)
“Böyle yalan yanlış bir söz ağzınızdan nasıl çıkar.”

agızıntın ün- “ağzından çıkmak; söylemek”

bo savıg ekileyü [ağız]ıntın üntürmezün (Wilkins, 2016, s. 340²⁴⁶⁹⁻²⁴⁷⁰) “Bu (ahlaksız, kötü) sözleri ikinci defa (tekrar) ağzından çıkarmasın (söylemesin).”

---

¹² *saç tü* şeklinde Ölmez (2017b) ve Şen (2012)’in çalışmalarında yer almaktadır. Sözcük ve dizim düzeyinde değişiklik yapılabilen kalıplaşmış birimlerin bazılarında sözcüklerin yer değiştirdiği görülmektedir. Bu sebeple söz konusu örneğin çalışmaya alınması uygun görülmüştür.

agızta tut- “ağzında tutmak; sürekli tekrar etmek, ezberlemek”

kim kayu tnl(ı)glar bo dışastvustik atl(ı)g sudur erdinig agızta tutsar sarıt kılsar boşgunsar okısar nomlasar (Yakup, 2006, s. 97⁷⁴⁷⁻⁷⁵⁰) “Her kim ki bu *Dışastvustik* adlı sutra mücevherini ağzından düşürmeksizin sürekli tekrar etse, öğrense, okusa (ve) vaaz verse (açıklasa).” *‘eñ öñre sözleyü agızta tutup bo d(a)r(a)nig bışıg kılıp üjikin yañılmatın sözlezün* (Çetin, 2020a, s. 186⁵⁹⁷⁻⁵⁹⁹) “İlk önce söyleyip ağızda tutarak (ezberleyerek) bu dharaniyi olgunlaştırıp harfiyen yanılmadan söylesin.”

baş adak kıl- “liderlik, önderlik etmek, başta gelmek”

[...] *kuvragag baş adak kılı* (Shimin vd. 1988, s. 278³⁷⁷⁴) “... topluluğa liderlik ederek”

baştan adakka tegi “tepeden ayağa”

ol tüzün er kamağ özi tonu baştan adakka tegi kanka ‘iriñke ürgenip (Le Coq 1912, s. 5¹²⁻¹⁴) “O soylu adam(ın), tüm vücudu, elbisesi, tepeden tırnağa (her yeri) kana (ve) irine bulanıp”

bod kötürmeçe “beden taşıyan; yaşam süren”

bod kötürmeçe tnl(ı)glar oğlanlarıña bulturayın nirvanıg eñ üzlünçüsinte (Kasai, 2008, s. 123²⁴) “Yaşam süren insanoğluna Nirvanayı en sonunda buldurayım.”

etöz kod- “beden bırakmak; ölmek”

etöz kodmıšta kën astrayastrış teñri yerinte togarlar (Çetin, 2020b, s. 290⁸¹⁰⁻⁸¹²) “Beden bıraktıktan sonra (öldükten sonra) astrayastrış tanrı yerinde doğarlar.” *anıñ arasınta k(e)ntü özi etöz kodup adın ajunka bartı* (Elmalı, 2016, s. 93⁹⁸⁰⁻⁹⁸²) “Bu arada kendisi beden bırakarak (vefat ederek) başka (bir) varlığa ulaştı.”

etözi busurkan- buşrul- “canı yanmak; çok acı duymak”

kiçigi oğlum kanta ermiş etözüm busurkanur buşrulur otka örtenip köyer teg (Gulcalı, 2013, s. 100⁴⁵²⁻⁴⁵⁴) “Küçük oğlum neredeymiş? Ateşler içinde yanıp tutuşur gibi canım yanıyor.”

etözün tit- ıdala- “vücudunu feda etmek; canından geçmek”

yme antag birer ulug y(a)rlıkançuçı köñüllüg kutlug yalañuklar ürüg uzatı öz etözlerin titip ıdalap tnl(ı)glarka asıg tusu kılurlar (Gulcalı, 2013, s. 80¹⁵⁷⁻¹⁶⁰) “Yine öylesi yüce merhametli gönüllü kutlu insanlar daima kendi vücutlarını feda edip canlılara yarar sağlarlar.”

éligte al- “elden almak; herhangi bir şeyi biriyle yüz yüze görüşerek almak”

on iki sıtır ço yakasın éligte alıp berür men (Ayazlı, 2016, s. 467₄₋₅)
“12 sıtır kâğıt para kirasını elden alıp veririm” (Ayazlı, 2016, s. 533). *éligte alıp bo bitigni kılmış kün üze men alpış tükel s(a)n(a)p bérdim* (Ayazlı, 2016, s. 460₈₋₁₀) “Elden alıp bu sözleşmeyi yaptığımız günde ben Alpış, tamamen (eksiksiz) sayarak verdim.”

érnin burnun yalğan- “korkudan dudaklarını burnunu yalamak; çok korkmak”

ol ulug küçlüg yağlıg semiz kot[u]z öküzüg körüp [a]rtukrak suklanıp érnin burnın [yalga]nu öz etöziğe inçe tęp tédi (Ölmez, 1993, s. 183₄₂₋₄₆) “Büyük, güçlü, şişman yak öküzünü gördüğü zaman çok korktu (ve) dudaklarını burnunu yaladı (ve sonra) kendi kendine şöyle dedi.”

érnin yalvan-¹³ “korkudan dudaklarını yalamak; çok korkmak”

korkmışinta ötgürü érnin yalvanıp (Elmalı, 2016, s. 174₃₂₀₂₋₃₂₀₃)
“Korktuğundan ötürü dudaklarını yalıyordu.”

isig yaşı yağmur teg yağ- “gözyaşı yağmur gibi yağmak (akmak); çok ağlamak, gözyaşlarına boğulmak”

yene ök kaz ölügin köküziğerü b(e)krü kuçup açığ ünin [...] isig yaşı yağmur teg yağdı (Wilkens, 2016, s. 798₁₀₇₁₃₋₁₀₇₁₅) “Yine kazın ölüsünü (gövdesini) göğsüne doğru sıkıca bastırarak acılı bir sesle (inledi) sıcak göz yaşları yağmur gibi aktı (göz yaşlarına boğuldu).”

kanı katı- “kanı katılaştırmak; bitkinleşmek, canlılığı azalır gibi olmak”

tarıgçı beglerniñ alınları terleyü ayaları kaparıp telinü adak soñları togrulu kanları katıp usukup karınları açıp koñrukup (Ayazlı, 2016, s. 424₃₁₋₃₄) “Çiftçi adamların alınları terleyip avuç içleri kabarıp delinip ayak tabanları parçalanıp kanları katılaşıp (cansızlaşıp) susayıp karınları acıkıp guruldayıp”

kıl uçı üze “kıl ucu kadar; çok az miktar”

[kıl uçı] üze tamızın teñlençsiz [edgü]leriñizniñ teñin [teñlege]li bultukmaz (Kaya, 1994, s. 210_{v.4a./11-13}) “Kıl ucu kadar damlası ölçüsüz (olan) iyiliklerinizin karşılığını bulmak ne kadar da zor.”

---

¹³ Şen’in çalışmasında geçen örnek tek örnektir. Şen, deymi *dudağı uçuklamak; korkusundan dudağı kurumak* şeklinde anlamlandırmıştır (2017, s. 107). Bu çalışmada *érnin burnun yalğan-* ifadesinden de hareketle *korkudan dudaklarını yalamak; çok korkmak* şeklinde anlam verilmesi uygun görülmüştür (bk. érnin burnun yalğan-).

kögüz bas- “gögüs basmak; saygıyla selamlamak”

antağ bolmışka [ö]trü kögüzin basmış boşgut[çı]larıg asra kılı (Mirsultan, 2010, s. 176¹¹⁰⁵⁻¹¹⁰⁷) “Öyle olduktan sonra, saygıyla selamlayan öğrencileri oturttu.”

kögüzin tokı- “göğsünü dövme; üzüntüden dövünmek”

ulug ünin sıgtaşdılar éliglerin kötürüp kögüzlerin tokıdılar (Kaya, 1994, s. 333^{X.21b./3-5}) “Yüksek sesle ağlaştılar. Ellerini götürerek göğüslerini dövdüler (dövündüler).”

könül bert- “gönül kırmak; incitmek, birini çok üzecek bir davranışta bulunmak”

yme t(e)ñri aymış ötçe biligçe yorımad(i)m(i)z erser t(e)ñriler köñlin b(e)rtd(i)m(i)z erser (Özbay, 2019, s. 91³⁶⁴⁻³⁶⁷) “Yine tanrının söylediği öğretiyeye₂ göre yaşamadıysak; tanrıların gönlünü kırdıysak (incittiysek)...” (Özbay, 2019, s. 95).

könüli yüreki tepre-¹⁴ “yüreği titremek; duygulanmak”

[...] *könüli yüreki teprep kuñçuyılarınñ* (Elmalı, 2016, s. 198³⁹⁵⁰) “... yüreği titreyip kadınların ...” (Elmalı, 2016, s. 274).

közi telmire tur- “korkudan sağa sola bakınmak”

bo érinç tınl(i)g munı teg ulug korkınçka tegip közi telmire turur (Wilkens, 2016, s. 310¹⁹⁸⁵⁻¹⁹⁸⁷) “Bu zavallı canlı böyle büyük bir korku içinde (ve) gözü sürekli etrafına bakıyor.”

közinte isig yaşı tökül- “gözünden yaş dökülmek, ağlamak”

ol buryukı bu yarlıgıg eşidip közinte isig yaşı tökülü (Gulcalı, 2013, s. 100⁴⁴⁵⁻⁴⁴⁶) “O kumandan, bu emri işitince gözünden sıcak yaşlar dökülerek” (Gulcalı, 2013, s. 119).

közte idi uçuz yénik bol- “gözde değersizleşmek, anlamını yitirmek; gözden çok düşmek”

yme élenmekim etöz m(e)ñisi b(e)gedmek(i)m erklen[mekim] közünte idi uçuz yénik boltı (Özbay, 2019, s. 27⁴²⁻⁴⁴) “Dahası hükümdarlığım, nefis düşkünlüğü, beyliğim ve kudretim gözümde değersizleşti (dünyevi yaşam benim için anlamsızlaştı).” (Özbay, 2019, s. 32-33).

¹⁴ Tespit edebildiğimiz örnek Şen’in çalışmasında yer almaktadır. Şen, deymi *gönlü ve kalbi kııldamak; karşısındakinin güzelliğinden etkilenmek* şeklinde anlamlandırmıştır (2017, s. 140).

ög karınınta kir- “ana rahmine düşmek”

antada kên adasızın ög karınınta kirürler (Çetin, 2020b, s. 325¹²⁴⁴⁻¹²⁴⁵) “Sonra tehlikesiz şekilde ana rahmine düşerler.” (Çetin, 2020b, s. 381).

tike kulgakın tıñla- “kulak dikerek dinlemek; büyük bir dikkatle dinlemek”

amtı tapan atlıg tamuda tugmış tınl(ı)glarınñ emgeklerin sözleyü béreyin tike kulgakın tıñlagıl (Wilkens, 2016, s. 294¹⁷⁰⁴⁻¹⁷⁰⁷) “Şimdi, Tapana adlı cehennemde doğmuş canlıların eziyetlerini söyleyivereyim. Kulaklarını dikerek dinle!”

tili kurı- “dili kurumak; konuşamaz hâle gelmek”

köñülüm ertingü busuşlug bolup til[im] [kurı]p yürekim titreyü sansarnıñ yavla[kın] [e]rtingü korkyuk m(e)n (Wilkens, 2016, s. 740⁹⁶⁶³⁻⁹⁶⁶⁵) “Gönlüm çok kaygılandı. Dilim kuruyup yüreğim titredi. Samsara’nın kötülüğünden çok korkuyordum.”

tili tamgakı kurı- “dili damağı kurumak; çok susamak”

tilim tamgakım o[tu]ñ teg kurıyu (Elmalı, 2016, s. 156²⁶⁸⁵⁻²⁶⁸⁶) “Dilim damağım, odun gibi kurudu.” (Elmalı, 2016, s. 259).

tili tutun- “dili tutulmak; söz söyleyemez olmak”

miñ tümen artok amranmak nizvanika korkup yaşlıg közin yıglayu tili tutunup bahşısıña inçe tıp ötünti (Elmalı, 2019, s. 84³⁵³⁻³⁵⁶) “On binlerce kez (hatta) daha fazla, zina etme günahından korkup yaşlı gözlerle ağladı. Dili tutulup hocasına şöyle dedi.”

tiş azıg çıkırat- “diş gıcırdatmak; öfkesini göstermek”

ag(ı)zlarıntın közlerintın burunlarıntın barça korkgu teg ört yalın öntürüp tişlerin azıgların çıkıratıp sıçganakların urunu ayaların yapıntı (Elmalı, 2016, s. 192³⁷⁸¹⁻³⁷⁸⁴) “Ağızlarından, gözlerinden ve burunlarından her yerinden korkunç şekilde alev ve ateş(ler) saçıp dişlerini gıcırdatıp kaslarını (birbirine) vurarak avuçlarını kapattı(lar) (yumruk hâline getirdiler).”

töpüte tut- “baş üstünde tutmak; saygı göstermek”

burkan y(a)rılığın töz töpülerinte tuta teginip ertinü uz ögrünçlüg sevinçlig bolu tegindiler (Ölmez, 1991, s. 79¹⁻⁵) “Budanın buyruğunu tam (?) başlarında saygıyla tutup, son derece (iki.) sevinçli, kıvançlı oldular.” (Ölmez, 1991, s. 79).

tüü tüpi yokaru tur- “tüyleri diken diken olmak”

tüü tüpi yokaru turgu teg yürek yarılınçığ açığ tarka emgekler emgenip (Ayazlı, 2012, s. 74₁₃₂₋₁₃₃) “Tüylerim diken diken olur gibi yürek yaralayıcı acı, ağır eziyetler çekip”.

yüreki titre- “yüreği titremek; endişe, korku duymak”

köhülüm ertingü busuşlug bolup til[im] [kurı]p yürekim titreyü sansarnıñ yavla[kın] [e]rtingü korkyuk m(e)n (Wilkens, 2016, s. 740₉₆₆₃₋₉₆₅₆₅) “Gönlüm çok kaygılandı. Dilim kuruyup yüreğim titredi. Samsara’nın kötülüğünden çok korkuyordum.”

Eski Uygurca Organ Adlarıyla Oluşturulmuş Atasözleri

Güncel Türkçe Sözlük’te atasözü şöyle tanımlanır: “Uzun deneme ve gözlemlere dayanılarak söylenmiş ve halka mal olmuş, öğüt verici nitelikte söz, deme, mesel, sav, darbimesel.” Türk dilindeki atasözlerini Türkçenin en eski kaynakları olan Orhon yazıtlarında ve Eski Uygur Türkçesi metinlerinde tespit edilebilmektedir. Orhon yazıtlarındaki atasözleri Talat Tekin (2003) tarafından incelenirken Eski Uygurca metinlerdeki atasözlerinin ele alındığı çalışmaların da O. F. Sertkaya’nın 1983’teki yazısında değerlendirildiğini görmekteyiz (Ölmez, 2008, s. 533). Eski Uygur Türkçesi metinlerinde içinde organ adı geçen atasözleri ise şunlardır:

kimniñ tamarı yogun bolsar kanagı yiñil (Arat, TT VII, 1936, s. 54₃)
“Kimin damarı kalın ise (onun) kan aldırması kolay (olur).”

miñ kişi yüzün bilginçe bir kişi atın bilgü (Hamilton vd. 1972, s. 29)¹⁵ “Bin kişinin yüzünü bileceğine bir kişinin adını bil”

Eski Uygurca Organ Adlarıyla Oluşturulmuş Kalıp İfadeler (Sözler)

Türk dilindeki kalıplaşmış dil birimlerinin alt gruplarından biri olan kalıp sözler atasözleri, deyimler ve ikilemeler kadar ilgi görmemiştir. Bugüne değin yapılan pek çok çalışmada detaylı bir şekilde atasözleri, deyimler ve ikilemeler Türk dilinin neredeyse her devrinde incelenirken kalıp sözlerle ilgili çalışmaların sayısının oldukça düşük olduğu söylenebilir. Ancak kalıp sözlerin de diğer kalıplaşmış dil birimleri kadar incelenmeye değer olduğunu ve Türkçe söz varlığının önemli birimlerinden olduğu unutulmamalıdır.

Söz konusu kalıplaşmış birimler Dilbilim Sözlüğü’nde şu şekilde tanımlanmıştır: Kalıp söz (formula): “Geleneksel bir amaca hizmet eden, genellikle değişmez bir sıra düzeninde kullanılan sözcük kümesi. Selamlaşmada, mektup başlıklarında, bayramlaşma sırasında kalıp sözler kullanılır.” (İmer vd. 2011, s. 165)

Konunun uzman araştırmacılarından olan H. Gökdayı, *Türkçede Kalıp Sözler* adlı yazısında bu kalıplaşmış birimleri şöyle tanımlar: “Önceden belirli bir biçime girip öylece hafızada saklanan, söyleneceği sırada yeniden üretilmeyip olduğu gibi hatırlanarak ve eğer gerekiyorsa bazı ekleme ve çıkarmalar yapılarak kullanılan, tek bir sözcükten, ardışık veya aralı sözcüklerden oluşabilen, belirli durumlarda toplumun benimsendiği sözleri sunarak iletişimin kurulmasına veya devamına yardım eden ve kullanım yerleri çok sınırlı olan kalıplaşmış dil birimleridir.” (2008, s. 106). Gökdayı’nın tanımının ayrıntılı ancak bir o kadar da kapsayıcı olduğu söylenebilir.

¹⁵ Or. 8212/78 No.lu Yazma Parçası 4-6. satır.

Eski Uygur Türkçesi metinlerinde içinde organ adı yer alan kalıp ifadeler (sözler) şunlardır:

tözün etözi köñli edgümü yèni yènik mü neteg y(a)rlıkar (Zieme, 1975, s. 66⁷⁰⁴⁻⁷⁰⁵) “Asil vücudu, gönlü iyi mi? Vücudu hafif (sağlığı yerinde) mi? Nasıl buyurur?”

tözün iduk etözi köñülü edgü yèni yènik mü neteg (Zieme, 1975, s. 68⁷³¹) “Asil ve kutsal vücudu, gönlü iyi (mi), Vücudu hafif (sağlığı yerinde) mi? Nasıl ...?”

köñlün edgümü yèniñ yènikmü¹⁶ neteg erür sen (Hamilton, 1986, s. 121^{22/2-3}) “Gönlün iyi mi, vücudun hafif (sağlığın yerinde) mi? Nasılsın?”

köñlünüzler edgümü yèniñizler yènikmü neteg erür sizler (Hamilton, 1986, s. 126^{23/4-5}) “Gönlünüz iyi mi, vücudunuz hafif (sağlığınız yerinde) mi? Nasılsınız?”

... yèniñiz yènikmü ... (Hamilton, 1986, s. 157^{31/6}) “... vücudunuz hafif (sağlığınız yerinde) mi? ...”

... köñli edgümü yèni yènikmü neteg ... (Hamilton, 1986, s. 159^{32/1}) “... vücudunuz hafif (sağlığınız yerinde) mi? ...”

Yukarıda Hamilton’un çalışmasından alınan örnekler mektup metinlerinde yer almaktadır. Bu kalıp ifadelerin mektup yazılan kişinin sağlığını ve genel durumunu öğrenmek ve aynı zamanda mektuba bir nevi giriş yapmak için kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca Hamilton’dan alınan ilk örnekte sözcükler 2. tekil kişi iyelik ve kişi ekleriyle çekimlenirken diğer bir örnekte 2. çokluk kişi iyelik ve kişi ekleriyle çekimlenmiştir. Dolayısıyla ilk örneğin yer aldığı mektubun samimi ikinci örneğin yer aldığı mektubun ise daha resmî olduğu yorumu yapılabilir.

Sonuç

Bugüne kadar yapılan pek çok çalışmada ayrı ayrı ikilemelere, deyimlere, atasözleri vb. yapılarla değinildiği görülmüş ancak toplu olarak kalıplaşmış dil birimleri Eski Uygur Türkçesi özelinde ele alınmamıştır. Bu çalışma ile söz konusu alanın özellikle dil bilimi bakımından incelenmesi gerektiği görülmüştür. Çalışmanın sonucunda Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kalıplaşmış dil birimlerinin önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Kalıplaşmış dil birimleri dilin ulusal kimliğinin çok önemli yansımalarıdır. Bir dilin kendine özgü yapıları olan bu birimleri başka bir dile çevirmek oldukça zordur. Bu birimler başka bir dile çevrilirken birimlerle ilgili açıklamaların yapılması ya da anlam aktarmasına başvurulması zorunlu hâle gelir. Kalıplaşmış dil birimlerinin bu özelliği bu birimlerin bir dilin sadece söz dizimini değil bütün diğer alanlarını da ilgilendirmesi ile ilgilidir. Bu birimler; dilin anlam bilimi, biçim bilimi, ses bilimi yapısı kadar kültür ile olan ilişkisini de ilgilendirmektedir. Dolayısıyla kültürel anlam bilimi açısından da ele alınması gereken dil yapılarıdır.

Soyut dil yapılarının oluşmasında ve kullanımında özel bir yeri olan bu dil birimlerinin dilbilim çalışmalarında ayrı bir yeri vardır. Dilin sisteminin anlaşılması, anlam derinliğinin ortaya konulması için kalıplaşmış dil birimleri, üzerinde önemle durulması gereken bir dilbilim konusudur. Eski Uygur yazı dilinin her ürününde karşılaşılan bu dil birimleri dönemin dil anlayışını ve dil sistemini anlamak açısından ayrı bir önem arz etmektedir. Eski Uygurca kalıplaşmış birimlerin büyük kısmını ikilemeler oluştururken bu

---

¹⁶ Benzer bir ifade DLT’de yer almaktadır: *yèniñ sag mu* “Bedenin sağlıklı mı?” (Ercilasun vd. 2015, s. 410).

yapıları deyimler takip etmektedir. Özellikle organ adlarıyla kurulmuş deyimlerin çokluğu ise dikkate değerdir. Organ adlarının deyimlerdeki mecazlı kullanımları Türkçenin en eski döneminde bile anlam bilimi açısından ne kadar derin bir yapıya sahip olduğunu kanıtlar niteliktedir. Dildeki unsurların bir araya gelerek yeni bir anlam oluşturacak şekilde kalıplaşması uzun bir süreç gerektirmektedir. Bu düşünceden hareketle Eski Uygur Türkçesi metinlerinde tespit edilebilen kalıplaşmış birimlerin fazlalığı Eski Uygurcanın yerleşmiş ve işlek bir dil olduğunun göstergesidir.

Kısaltmalar

Alm. Almanca; bk. bakınız; BT 7 Berliner Turfantexte 7 “Fragmente tantrischer Werke in Uigurischer Übersetzung”; BT 47 Berliner Turfantexte 47 “Minora Fragmenta Veterorum Uigurovum”; DLT Dîvânu Lügâti't Türk; DTS Drevnetyurkskiy Slovar; iki. ikileme; İng. İngilizce; krş. karşılaştırınız; TDK Türk Dil Kurumu “çevrim içi güncel Türkçe sözlük”; vd. ve diğerleri.

KAYNAKÇA

- ARAT, R. R. (1930). *Zur Heilkunde der Uiguren*. Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften.
- ARAT, R. R. (1932). *Zur Heilkunde der Uiguren II*. Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften.
- ARAT, R. R. (1936). *Türkische Turfantexte VII*. Berlin: (APAW 1936: 12) [SEDTF 2: 290-411].
- AYAZLI, Ö. (2012). *Altun Yaruk Sudur VI. Kitap Karşılaştırmalı Metin Yayını*. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AYAZLI, Ö. (2016). *Eski Uygurca Din Dışı Metinlerin Karşılaştırmalı Söz Varlığı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AYVERDİ, İ. (2010). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı.
- CLAUSON, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Oxford At The Clarendon Press.
- CONKLIN, K. - N. SCHMITT (2012). “The Processing of Formulaic Language”. *Annual Review of Applied Linguistics*. 32: 45-61.
- ÇETİN, E. (2020a). *Altun Yaruk VII. Kitap Berlin Bilimler Akademisindeki Metin Parçaları (Karşılaştırmalı Metin, Çeviri, Açıklamalar, Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÇETİN, E. (2020b). *Altun Yaruk VIII. Kitap Berlin Bilimler Akademisindeki Metin Parçaları (Karşılaştırmalı Metin, Çeviri, Açıklamalar, Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÇOLAK, G. (2017). *Türkçede Fosil Kelimeler*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- EKMEN, B. C. (2018). *Eski Uygur Türkçesi Metinlerinde Organ Adları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- ELMALI, M. (2016). *Daşakarmapathâvadânamâlâ: Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin-Tıpkıbası*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ELMALI, M. (2019). *Eski Uygurca Altı Dişli Fil Hikâyesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- ERCİLASUN, A. B. - Z. AKKOYUNLU (2015). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânü Lügâti't Türk: Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERDAL, M. (1991). *Old Turkic Word Formation: A Functional Approach to the Lexicon I-II*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- GABAIN, A. von (1988). *Eski Türkçenin Grameri*. (çev. Mehmet Akalın). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GENG, S. - H. J. KLIMKEIT (1988). *Das Zusammentreffen mit Maitreya, die ersten fünf Kapitel der Hami-Version der Maitrisimit, in Zusammenarbeit mit Helmut Eimer und Jens Peter Laut, I-II*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- GENG, S. vd. (2005). "Fragmente der uigurischen Daşakarmapathâvadânamâlâ aus Hami (Teil 1)". *Ural-Altasische Jahrbücher Neue Folge* 19. Harrassowitz Verlag: 72-121.
- GÖKDAYI, H. (2008). "Türkçede Kalıp Sözcükler". *Bilig*. 44: 89-110.
- GÖKDAYI, H. (2020). *Türkçede Kalıp Sözcükler*. İstanbul: Kriter Yayınları.
- GULCALI, Z. (2013). *Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur'dan "Aç Bars" Hikâyesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GÜRSOY NASKALİ, E. - M. DURANLI (1999). *Altayca-Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- HAMILTON, J. R. - L. BAZIN (1972). "Un Manuscrit Chinois et Turc Runiforme de Touen-Houang, British Museum Or. 8212 (78) et (79)". *Turcica: Revue D'études Turques*. IV: 25-42.
- HAMILTON, J. R. (1986). *Manuscripts Ouïgours du IXe-Xe Siècle de Touen-Houang Textes Établis, Iraduits, et Commentés*. Paris: Peeters France.
- HAMILTON, J. R. (2020). *Budacı İyi ve Kötü Kalpli Prens Masalının Uygurcası Prens Kalyânamkara ve Pâpaamkara Hikâyesi*. (çev. Ece Korkut-İsmet Birkan). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- İMER, K. vd. (2011). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- KARA, G. - P. ZIEME (1976). *Berliner Turfantexte VII: Fragmente Tantrischer Werke in Uigurischer Übersetzung*. Berlin: Akademie Verlag.
- KASAI, Y. (2008). *Berliner Turfantexte XXVI: Die Uigurischen Buddhistischen Kolophone*. Turnhout (Belgium): Brepols Publishers.
- KAYA, C. (1994). *Uygurca Altun Yaruk: Giriş, Metin ve Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KORKMAZ, Z. (1992). *Grammer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 575.
- KORKMAZ, Z. (2014). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- LE COQ, A. von (1912). *Türkische Manichaica aus Chotscho I*. Berlin: (APAW. Phil.-hist. Cl. 1911, 6.) [SEDTF 1, 393-451].
- MİRSULTAN, A. (2010). *Die Alttürkische Xuanzang-Biographie X. Nach der Handschrift von Paris, Peking und St. Petersburg Sowie nach dem Transkript von Annemarie v. Gabain Ediert, Übersetzt und Kommentiert*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- NADELYAYEV, V. M. vd. (1969). *Drevnetyurkskiy Slovar'*. Leningrad: Akademiya Nauk SSSR Institut Yazıkoznaniya.

- ÖLMEZ, M. (1991). *Altun Yaruk III. Kitap (=5. Bölüm) (Suvarṇaprabhâsasûtra)*. Ankara: Türk Dilleri Araştırma Dizisi: 1.
- ÖLMEZ, M. (1993). "Ein Weiteres Alttürkisches Pañcatantra-Fragment". *Ural-Altasische Jahrbücher Neue Folge*. 12: 179-191.
- ÖLMEZ, M. (2008). "Divanü Lügati't-Türk'teki Atasözleri". *Türk Dili Kâşgarlı Mahmud Özel Bölümü*. 683: 533-535.
- ÖLMEZ, M. (2017a). *Köktürkçe ve Eski Uygurca Dersleri*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- ÖLMEZ, M. (2017b). "Eski Uygurca İkilemeler Üzerine". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*. LXV/2: 243-311.
- ÖZBAY, B. (2019). *Huastuanıft Manihaist Uygurların Tövbe Duası*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- SARI, C. (2019). *Türkiye Türkçesi Ağızlarında Kalıplaşmış Dil Birimleri*. Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- SERTKAYA, O. F. (1983). "Eski Türk Atasözleri Üzerine". *Şükrü Elçin Armağanı*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi: 275-291.
- ŞEN, S. (2002). *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- ŞEN, S. (2016). *Eski Uygur Türkçesi Dersleri*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- ŞEN, S. (2017). *Eski Türkçenin Deyim Varlığı*. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ŞİMŞEK, Y. (2013). "Kan Kaşanmak Deyimi Üzerine". *Journal of Turkish Studies*. VIII/1: 2539-2546.
- TANNEN, D. - P. C. ÖZTEK (1977). "Formulaic Expressions in Turkish and Greek". *Proceedings of the 3rd Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*: 516-534.
- TEKİN, T. (2003). *Orhon Yazıtları: Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*. İstanbul.
- TIETZE, A. (2002). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı, Birinci Cilt*. İstanbul: Simurg Yayıncılık.
- TOKYÜREK, H. (2018). *Altun Yaruk Sudur IV. Tegzinç (Karşılaştırmalı Metin Yayını)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TOKYÜREK, H. (2019). *Eski Uygur Türkçesinde Budizm ve Manihaizm Terimleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- WILKENS, J. (2016). *Berliner Turfantexte XXXVII: Buddhistische Erzählungen aus dem Alten Zentralasien Edition der Altuigurischen Daśakarmapathāvadānamālā (I-II-III Teil)*. Turnhout (Belgium): Brepols Publishers.
- WOOD, D. (2015). *Fundamentals of Formulaic Language An Introduction*. London: Bloomsbury Academic An imprint of Bloomsbury Publishing.
- WRAY, A. (2002). *Formulaic Language and the Lexicon*. Cambridge: Cambridge University Press.
- YAKUP, A. (2006). *Diśastvustik, Eine altuigurische Bearbeitung einer Legende aus dem Catuspariṣat-sūtra, VdSUA. 34.71*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- YAKUP, A. (2016). *Berliner Turfantexte XXXVI: Altuigurische Aparimitāyus-Literatur und Kleinere Tantrische Texte*. Turnhout (Belgium): Brepols Publishers.

ZIEME, P. (1975). *Berliner Turfantexte V: Manichäisch-Türkische Texte*. Berlin: Akademie Verlag.

ZIEME, P. - G. KARA (1978). *Ein Uigurisches Totenbuch, Naropās Lehre in Uigurischer Übersetzung von vier Tibetischen Traktaten nach der Sammelhandschrift aus Dunhuang British Museum Or. 8212 (109)*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

ZIEME, P. (2020), *Berliner Turfantexte XLVII: Minora Fragmenta Veterorum Vigvorum*. Turnhout: Brepols Publishers.

İnternet Kaynakları

Latinlexicon (2021). "Pudeō". Erişim Tarihi: 24.04.2021.

https://latinlexicon.org/search_latin.php